

MOJCA POLONA VAUPOTIČ

Maks Fabiani – arhitekt z dušo

"V sako umetniško ustvarjanje je pravzaprav iskanje samega sebe in nedvomno eden najstvarnejših množiteljev kulture. Vzgoja vsakega naroda bi morala v veliki meri upoštevati to dejstvo. Pravilno usmerjati tenkočutnost pa je zelo težko. Veliko primerov nam to dokazuje.

Umetnost bi morala prežemati življenje. Obstajajo široka področja, na katerih se občutljivost za obliko in tehniko lahko uspešno uveljavi, kjer je pravzaprav nujno potrebna. Mnoge industrijske proizvodnje so v tem pogledu zanemarjene v svojo lastno škodo!

Opredeliti umetnost je težko in nepomembno, medtem ko je zelo pomembno gojiti čut za preprostost, jasnost, za velike koncepte. Za vsako delo in celo za gospodarske posle je poleg vestne priprave potrebna intuicija, ki edina lahko poveže in pravilno oceni vse prvine, ki sicer niso jasno določene – in vendar pomembne!

Zaradi teh lastnosti je ta skupina ljudi za družbo izredno pomembna. Toda ob izvrstnih lastnostih ima tudi hude pomanjkljivosti. Pogosto pri njej zasledimo slabo socialno disciplino, pičlo razumevanje za življenjska in narodna vprašanja in celo pomanjkanje čuta za državljske dolžnosti.

To pomanjkanje vesti je včasih mučno in škodljivo, ker je vzrok za stagnacijo in slabo

umetnost. Pogosto se uveljavi kot umetniško delo nekaj, kar je polno odvečnega okrasja in se že rodi staro in razpadajoče; to nerazumevanje pa povzroča zmedo in ustvarja napačne predstave o umetnosti.

Kdo na primer ne bi rad ohranil lagunskega mesta in njegovih neprecenljivih umetniških zakladov? Toda ta želja se spremeni v bolešno obsedenost, zaradi katere trpijo Benetke in za katero se skrivajo nesposobnost ali zasebne koristi, ki včasih preprečijo zdravo obnovo ali dostop do celih mestnih četrti, kjer so skrite čudovite umetnine, medtem pa se zavzemajo za obnavljanje hiš brez vsakršne umetniške vrednosti in celo nesprejemljive iz higienskega ali gradbeniškega vidika".¹

Na Krasu, v pokrajini, ki jo zaznamujejo posebne narave ter ima v vseh smereh svoja obhodna območja in kjer je človek bival ter puščal svoje sledi že stoletja, se je leta 1865, v Kobdilju blizu Štanjela, rodil Maks Fabiani. Njegov oče Anton ter mati Charlotte, Tržačanka, sta imela štirinajst otrok, med katerimi je bil Maks dvanajsti. Njegov rod je v Kobdilju bival že stoletja, omemba sega že v 17. stoletje, izvirali pa naj bi iz Bergama. Fabianijevi so imeli na svojem posestvu enega redkih zanesljivih vodnjakov na tem delu Krasa, glavna

Maks Fabiani

dejavnost družine je namreč bila prodaja vode. Dobiček so vlagali v širjenje posesti, kjer so gojili avtohtono vinski trto, pikolit, ki je iz sušenega grozdja dajala cenjeno in kvalitetno vino.

Osnovno šolo je Maks Fabiani obiskoval kar v domači hiši, realko, ki je tedaj pomenila gimnazijo, pa je opravil v Ljubljani. Tam se je spoznal s sošolcem Albinom Belarjem, ki ga je z lastnim navdušenjem popeljal v svet tehnike in prav to je Fabianija vzbudilo, da se je po maturi odločil za študij gradbeništva. Leta 1883 je šel študirat na Tehnično visoko šolo na Dunaj. Med študijem je odslužil še dve leti obveznega vojaškega roka, po vrnitvi pa je postal asistent na katedri za arhitekturo Tehnične visoke šole v Gradcu, pri profesorju Richardu pl. von Löweju, kjer je poučeval urbanizem. Fabiani je svoj študij zaključil leta 1892 ter pridobil naziv diplomirani arhitekt. Še isto leto je kandidiral za najvišjo štipendijo v monarhiji, ki jo je podeljevalo Združenje avstrijskih arhitektov in inženirjev za študijska potovanja. To je bila štipendija, imenovana po znamenitem graditelju južne železnice Dunaj-Trst, Carlu de Ghegha. S to nagrado je v treh letih prepotoval Nemčijo, Švico, Belgijo, Francijo, Anglijo, Italijo, Grčijo in Turčijo – tehnično napredne dežele na eni ter antične na drugi strani. Fabiani je zatrdil, da je to potovanje pustilo pečat na vsem njegovem nadaljnjem ustvarjanju in bilo hkrati "vir vsega njegovega znanja in kulture".

V času, ko se je Fabiani med drugim zadrževal v Rimu, je stanoval v znameniti

palači Venezia, kjer je bilo avstro-ogrsko cesarsko-kraljevsko veleposlaništvo pri Sveti stolici. Tam je spoznal nekaj tedaj pomembnih ustvarjalcev – umetnikov, ki so sicer bili vodilni predstavniki umetniške avantgarde na Dunaju. Slednji so bili arhitekt Joseph Maria Olbrich in slikarja Gustav Klimt in Karl Moll. Leta 1897 so omenjeni ustanovili umetniško društvo *Dunajska Secesija*, medtem ko je Fabiani pomagal dunajskemu arhitektu Ottu Wagnerju pri pisanju pomembnega strokovnega dela *Moderna arhitektura*. Fabiani je sicer pri Wagnerju delal med leti 1894 in 1896 in prav v tem obdobju je Wagner postal profesor na dunajski Akademiji likovnih umetnosti. Tukaj je Fabiani sodeloval pri projektiranju mostov in stavb za dunajsko mestno železnico – znamenita je postaja pri Karlovem mostu. Na Akademiji je Fabiani prav tako sodeloval pri poučevanju in ob tem spoznal Jožeta Plečnika, ki ga je učil osnov urbanizma in ga celo navdušil nad etruščansko umetnostjo.

Svoj prvi pomemben korak k samostojnosti pa je Maks Fabiani naredil leta 1895, ko je po potresu na lastno pobudo izdelal regulacijski načrt za Ljubljano. Med natančno izdelanimi načrti je tudi zapisal: *"Vse, kolikor sem spreminjal pri trgih in cestah, prilagodil sem principijalno, kakor se je le dalo tradicionalnemu značaju mesta. Čisto tehničnih vprašanj se nisem loteval, ker mi ni bilo za tako delo zadostnih pripomočkov. Preverjen pa sem, da jim v nobenem primeru ne nasprotujem. Upam, da pripomorem s svojimi načrti in predlogi k odgovorni odločitvi temelja, po katerem naj bi se razvijala nova Ljubljana."*

Vsi krogi naj se zanimajo s tem, da se priprosto in dostojno predelavajo stanovališča, vsakdo naj se po svoje unema za prerojenje mesta. Le oni, ki ljubi in polepšuje svoj lastni dom, more in zna ljubiti dom vseh – mesto. Prepričan sem, da se povzpne Ljubljana iz razvalin vsa prerojena, da postane najlepše provincijalno mesto in ponosna narodna stolica."²

Ob še nekaterih sočasnih uspehih na svojem področju je tedaj Fabiani odprl tudi lasten atelje na Dunaju. Pri svojem

ustvarjanju, vsaj v začetnih delih, se je držal Wagnerjeve usmeritve k moderni arhitekturi, ki je v prvem planu poudarjala funkcionalnost. Tak primer je funkcionalno oblikovanje notranjščine in gladka fasada stavbe *Portois & Fix* iz leta 1900. Sledil je še primer zasnove *Uranie* iz leta 1910, kjer pa se je Fabiani že pričel rahlo odvrnati od secesije ter Wagnerjeve moderne arhitekture.

Umetnost na Dunaju se je namreč obrnila v nekoliko konservativnejšo smer ravno v času pred 1. svetovno vojno, ko se je začutila kriza monarhije. V tem času, leta 1896, je Fabiani postal asistent pri profesorju Karlu Königu na katedri za kompozicijo Visoke tehnične šole. Slednji je nasledil profesorja Heinricha von Fiestla, vodilnega predstavnika dunajskega historicizma, ki je avtor Votivne cerkve na dunajskem Ringu. Fiestl je bil odkrit zagovornik historičnih slogov, saj je menil, da bi morale tudi novo nastajajoče stavbe posredovati tradicionalne zamisli.

Znano je, da je bil Fabiani v danem času in okolju ves čas razpet med modernizmom secesije ter izrazno močjo historičnih slogov z dejstvom, da se dá s starim prav tako povedati vse na razumljiv način. To je izrazil tudi leta 1895 v reviji *Arhitekt*, ko je zapisal, da je za razumevanje arhitekturnega izraza najpomembnejša resničnost njenih oblik.

Leta 1902 je Maksu Fabianiju dunajska tehnika podelila doktorat. To je bil prvi doktorski naziv v Avstro-Ogrski, ki so ga podelili arhitektu. Fabiani ga je prejel za urbanistične načrte Ljubljane ter Bielskega v Šleziji, vso gradivo pa je bilo izdano v dveh knjižicah. Postal je prvi urbanist monarhije in osebni svetovalec prestolonaslednika Franca Ferdinanda. S tem hkrati je postal redni profesor za ornamentiko in oblikovanje interierja na Tehnični šoli na Dunaju. To je bil vrhunec Fabianijeve kariere. Obvladal je namreč arhitekturo, urbanizem, teorijo ter spomeniško varstvo. Prevzemal je prestižne projekte, ki so poveljevali monarhijo, in temu so prav tako sledile velike ter cenjene nagrade³.

Ferrarijev vrt

Arhitektova čast in slava sta s pričetkom prve svetovne vojne nekoliko upadla, saj so ga po atentatu na Franca Ferdinanda Fabianija celo za kratek čas zaprli, češ da naj bi prestolonaslednika že vnaprej svaril pred obiskom v Bosni. Kljub temu, da so ga po neljubem dogodku imenovali za rednega profesorja za arhitekturo in kompozicijo na Tehnični visoki šoli na Dunaju ter predstojnika katedre za arhitekturo, ga to ni več zadržalo na Dunaju.

Leta 1917 je odpotoval v Gorico, kjer se je zaposlil na uradu za obnovo Goriške in Gradiške. Ta urad, ki ga je ustanovila avstro-ogrska država, je nastal na Fabianijevo željo z namenom, da bi obnovili v vojni porušene spomenike in objekte. Njegova ljubezen do domače Goriške je bila nadvse močna. Za uresničitev svojih načrtov je moral pridobiti številna soglasja pri tedanjih ministrstvih, saj mu je šlo za obnovo celotnega območja Goriške, Posočja in Krasa, čeprav se tedaj še niti ni vedelo, komu bo po končani volji ta del ozemlja sploh pripadal. Dotlej je na Goriškem delovala le začasna jugoslovanska oblast, vendar se je kmalu izkazalo, da se Fabianijeva predvidevanja ne bodo povsem uresničila. Leta 1919 je arhitekt dobil še zadnje povabilo na Dunaj, da bi nadaljeval profesuro na Tehnični visoki šoli, a se vabilu ni odzval, saj je vztrajal, da se dokončajo začete naloge v Gorici. Iz istega razloga je zavrnil tudi povabilo arhitekta Ivana Vurnika, ki ga je leta 1920, poleg Jožeta Plečnika, povabil za rednega profesorja na novo ustanovljeni

Cerkev sv. Daniela, Štanjel, detajl

arhitekturni odderek Tehniške fakultete Ljubljanske univerze.

V tem času so se Fabianiju izneverili italijanski uradniki ter ga odpustili iz urada za obnovo. Za nekaj mesecev so mu celo ukinili delovno mesto na tehničnem oddelku v Gorici, saj so mu očitali, da je Slovenec in zagrizen avstrijski patriot, ki ne zna italijansko ter prezira italijansko kulturo. In dejansko je bil Fabiani vso svoje življenje disident in za vse oblasti sumljiv tujec, čeprav je bil arhitekt avstrijske, italijanske in slovenske kulturne identitete. Za Avstrijce je bil Italijan, za Italijane Avstrijec in Slovenec, za Slovence pa Italijan in velik Slovenec. Vendar je nova italijanska oblast goriške province zaradi zahtevnosti prenove in pomanjkanja strokovnjakov leta 1920 Fabianija ponovno prosila za pomoč in ga začasno zaposlila. A njegovo tedanje delo je ostalo prikrito, saj se dolga leta sploh ni smel podpisovati na načrte.

Toda njegovemu ugledu in podpori, ki jo je kljub omenjenim težavam "na svojstven način" užival v Gorici, gre zasluga, da mu je leta 1920 uspelo izpeljati veličastni projekt obnove Posočja, v katerem je videl svojo življenjsko nalogo in poslanstvo. S skupino enako mislečih ter nadbudnih kolegov arhitektov je izdelal regulacijske načrte za 92 občin, ki so bili usklajeni z njihovimi krajevnimi potrebami. Med njimi velja omeniti načrte za Gradišče na Soči, Tolmin, Vipavo in

Ajdovščino. Sicer pa je njegovo "brezmejno" delo na omenjenem območju še vedno težko izmeriti, saj se njegovega avtorstva mnogih urbanističnih ureditev in obnov v tedanjem obdobju zaradi nedostopnih italijanskih arhivov še vedno ne da dokazati.

Od tega obdobja je Maks Fabiani deloval v Gorici kot samostojni arhitekt. Sčasoma se je začel vse bolj vključevati v javno življenje ter si s tem ponovno pridobil zaupanje. Od leta 1919–1925 je poučeval umetnostno zgodovino na goriškem liceju. Še istega leta ga je goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej imenoval v Komisijo za cerkveno umetnost v goriški provinci, pozneje pa je postal častni nadzornik za lepe umetnosti.⁴

Naslednji življenjski korak je Maksa Fabianija popeljal v rodni Kobdilj in Štanjel. Čas druge svetovne vojne in fašizem je doživljal kot enega od sicer radikalnih, a naprednih družbenih eksperimentov, nasproti egoizmu kapitalizma in nacionalizma. Slednjega je še posebej zavračal, saj je bil s svojo večkulturnostjo ves čas njegova žrtev. Če si hočemo nekoliko natančneje ogledati nekatera njegova dela in jih ob tem tudi razumeti, moramo prav tako razumeti kanček njegovega razmišljanja, zato se usmerimo v del njegovih zapiskov, med katerimi je zabeležil sledeče:

"Umetniški dosežki dajejo najboljšo priložnost za človekova čutenja in mišljenje. Kot profesor dunajske Akademije sem imel možnost za to, ker so bili med mojimi študenti pripadniki skoraj vseh evropskih narodov, nekaj je bilo pa tudi Američanov in Mongolov.

Spoznal sem, da bom učence uspešno vodil le, če bom razumel njihovo miselnost. Jasno je bilo tudi, da moram čim bolj omejiti svoj osebni vpliv, kajti pomembno je bilo, da jim pomagam vlti zaupanje vase. Potrebna je bila moja kar največja objektivnost, brez privilegiranja tega ali onega načina dojemanja umetnosti, ker je to v nasprotju s samim pojmom umetnosti, saj bi lahko izgubila vsakršno vrednost, če bi jo razosebili in opredelili kot rezultat razprave.

Da bi olajšali primerjavo, sem včasih dal različnim študentom enake naloge. Konceptualne

razlike so bile velike, podobnosti pa le med umetniki istega rodu...

Italijan je nastal iz združitve latinsko-etrusčanskih in umbrijsko-ligurskih narodov z vsemi ljudstvi, ki so stoletja živeli na italiskem polotoku z Alpami in morjem ... Miselnost Italijana je realistična. Dojeti skuša bistvo stvari, ki ga ne obremenjujejo s simboli in sentimentalnostjo... Iskanje značilnosti je ena od njegovih izrazitih sposobnosti ... Vsak umetniški motiv poudarja in razvija ločeno, pri ocenjevanju posveča več pozornosti podrobnosti kot celoti. V vsaki stvari je individualist, ljubi svobodne oblike organizacije, vse bi rad dosegel z razumom, zaveda se svojih starih tradicij in zato sanja o idealih razvoja in popolnosti, ki se močno razlikujejo od idealov pri drugih narodih."⁵

Kot primer določenega načrta je Fabiani v tej razlagi podal opis skice "nekega zvonika", ki so ga posamezni narodi izvedli takole:

Italijan iz osnutka narisane zvonika poudarja "osnovne elemente kompozicije, to je stopnišče, zvonišče in streho. Ločeno razvije te tri elemente in jih ločene pusti; nikakor jih med seboj ne meša. Na prvi pogled se zdi, da je to njegov edini način ustvarjanja, vendar primerjava njegovih z drugimi načrti dokazuje, da obstajajo med njimi velike konceptualne razlike.

German, ki je stoletja živel na ozemlju brez meja, kjer so bili viri skromni, je bil vedno prisiljen trdo delati in biti stalno pripravljen na obrambo; tako si je pridobil zavest, da mora živeti enoten in strnjen pod enim samim poveljstvom. Na osnovi teh preprostih dejstev se je izoblikovala značilna germanska miselnost. Enotnost v mišljenju in dejanju pa prevladuje nad vsem drugim.

Nemška umetnost je enotna v vsaki podrobnosti do skrajnosti... Pri vsakem delu je sistematičen in išče temeljne motive pojava. Natančen in zanesljiv je, zato lahko doseže popolnost...

Nemški arhitekt vidi v zvoniku celoto, ki jo je treba načrtovati ob upoštevanju specifičnih značilnosti. Po njegovem mnenju se morajo osnovni elementi, stopnišče, zvonišče in streha, zlit v en sam umetniški koncept. V njegovi kompoziciji človek ne opazi, kje se en motiv začne in kje

Dekliška OŠ Ljubljana

se drugi končuje. Iz vseh delov bi želel sestaviti celoto, ki naj bi izražala zamisel zvonika.

Slovana je težko razumeti, vsaj zdi se tako. Njegova duša kaže vso brezmejno prostranost pokrajin, kjer živi, in globoka je kot morje, katerega globin ni mogoče izmeriti. V njegovih mislih prevladuje zavest o neskončni Rusiji.

Pri odločanju ali izbiri je počasen in zato daje vsaki stvari, vsakemu delcu enako velik pomen. V ikonostasih so enako prizadevno in bogato izdelani in okrašeni Marijina glava, roka, krona, obleka in ozadje. Isto velja za vsako drugo slovansko umetnino ali izdelek... Neutruden delavec je in v umetniškem ustvarjanju je bolj bogat kot izviren, bolj dekorativen kot ekspresiven. Trdovraten je in prepričan, da je vse mogoče doseči z vztrajnostjo... V umetniškem konceptu poudarja vsako podrobnost v kompoziciji z istim bogastvom oblik. Tako na primer posamezne dele stopnišča, zvonišča in strehe...

Jud je stoletja in stoletja živel na skopi palestinski zemlji, kjer se s svojimi civilizacijami stikajo tri celine. Tam je imel priložnost za razvijanje svojih mednarodnih posredovalnih sposobnosti in drugih posebnih lastnosti, manj pa je imel priložnosti za delo v kmetijstvu in sukanje orožja. Razvil je torej sposobnost ocenjevanja stvari, spretnost trgovanja in motrenja brez sentimentalnosti, takšno, ki ga je gnalo živeti med druge narode. Življenje sta mu lajšali zgodovina in verska tradicija... Zvonik, ki ga zasnuje Jud, je predvsem dekorativna kompozicija. V njem ne prevladuje nobena arhitekturna zamisel. Slog je, ali se vsaj tako zdi, pomembnejši od umetnosti

Mladika

same. Ta slog je mešanica elementov, prevzetih od drugih arhitektur, rezultat spretnosti izbire učinkov in kontrastov.

Angloameričan je po svojem videzu in značaju, če ga primerjamo z doslej obravnavanimi primeri, skoraj neke vrste mešanec. V njegovem delu vedno znova odkrivamo elemente različnih ras in miselnosti... Svetovna ekspanzija mu je vtisnila mednarodni pečat. Ne moremo sicer trditi, da slovi po dobrem poznavanju življenja ali da ima široke poglede, odlikuje pa se po svojih velikih specifičnih sposobnostih...

Zvonik angloameriškega arhitekta je imel tak videz: vidno izstopanje utilitarizma, pomanjkanje umetniškega in estetskega čuta ter velikopoteznost. Ne manjka mu jasnosti in zamisel ni obremenjena s sentimentalnostjo in predsodki.

Francoz, v katerem se pretakajo keltska, latinska in germanska kri, ima več specifičnih lastnosti. Njegove glavne značilnosti izhajajo iz zemljepisne lege in zelo ugodnih življenjskih razmer, saj pripada narodu, ki je med najbolj razvitimi na svetu.

Bistroumen in natančen opazovalec je, marljiv preučevalec detajlov. Združuje v sebi germanske in romanske sposobnosti, odlikuje se po svoji prepričljivosti in po zaupanju vase; z velikim čutom za pravo mero zna spretno in usklajeno rešiti vsako nalogo...

Pri projektiranju zvonika išče francoski arhitekt jasnost, izrazito poudarja temeljne motive in pripisuje velik pomen elementom, ki te motive povezujejo! Streha je s povezovalnim

motivom spojena z zvoniščem, to pa je povezano s stopniščem in vhodom. Rezultat tega je vedno vtis enotnosti in skladnosti, vendar pogosto na škodo ustvarjalnemu konceptu in izvirnosti.⁶

V povojnem Štanjelu in Kobdilju, kjer je med leti 1935 in 1945 Fabijani deloval kot župan, se je lotil prenove objektov, saj so oba kraja partizani in Nemci v artilerijskem spopadu leta 1944 razrušili ter požgali. Med obnove sodi tudi štanjelska cerkev sv. Daniela, za katero je Fabiani tedanje oblasti zaprosil za finančno pomoč. Poznogotska cerkev sv. Daniela z značilnim limonastim zvonikom, po katerem je silhueta mesta še posebej prepoznavna, je bila zgrajena že leta 1509, obnovljena pa v 17. stoletju. Fabiani je tedaj po lastnih načrtih obnovil cerkev, zvonik ter prezbiterij.

Štanjel je sicer eno izmed najstarejših in zagotovo najslikovitějšíh kraških naselij. Začenja se ob vznožju 363 metrov visokega griča Turn in se terasasto dviga proti vrhu. Kamnite hiše so značilno kraške, z ozkimi okni, bogatimi portali in dimniki, nekatere imajo celo kamnite strešne žlebove. Ozke ulice se razširjajo v trge s kamnitimi vodnjaki, kamnite hiše se naslanjajo ena na drugo, nad njimi pa "živi" grad z znamenitim vrtom. Zunaj naselja je bila v 15. stoletju zgrajena še manjša cerkev s pokopališčem.

V srednjem veku je bilo naselje trgovska postojanka, v času turških vpadov in beneških vojn pa je bilo na novo zavarovano z obzidjem. V obdobju od 16. do 19. stoletja so tu vladali grofje Cobenzli, ki so z dograditvijo gradu in drugimi posegi dali naselju današnjo podobo.

Ena izmed odličnih Fabianijevih urbanističnih kreacij je Ferrarijev vrt, ki leži pod utrjenim štanjelskim obzidjem. Velja namreč za najpomembnejšo parkovno ureditev iz obdobja med obema vojnoma. Uvrščen je med spomenike državnega pomena in ima status krajinskega parka. Pot do vrta vodi skozi Kobdiljski stolp ali Stolp na vratih.

Kompleks vile z vrtom je nastajal v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja in je najpomembnejša parkovna ureditev iz

časa med obema vojnama pri nas. Lastnik je bil Enrico Ferrari, zdravnik iz Trsta in svak Maksa Fabianija, ki je odkupil večino stavb v stavbnem nizu nad parkom in tudi nekatere v drugem nizu. Fabiani je hiše obnovil, vendar jih z ulične strani ni spreminjal. Revitalizacija kmečkih hiš v vilo je predstavljala konceptualno novost na področju evropske arhitekture. Parkovna stran hiš je urejena kot podeželska vila s parkom. Sam vrt je grajen v terasah, s čimer posnema ureditev Štanjela in se staplja z okoliško pokrajino. Poleg travnatih in cvetličnih gred, različnih rastlin in dreves, pergol, balinišča, razgledišča in paviljona pa je posebnost parka še bazen, ki se je napajal z vodo iz posebej zasnovanega vodovodnega sistema, ki je zbiral meteorno vodo iz štanjelskega griča. V sklopu istega sistema so imele svoj dotok vode tudi vse stavbe v vili. Žal je bil vodovodni sistem uničen v 2. svetovni vojni prav tako kot nekatere hiše in stolp, ki je na severovzhodu zaključeval kompleks. Vila in park imata tudi svoj lasten dostop v obliki poti, ki obkroža štanjelski grič in se zapira s kovanimi vrati z monogramom lastnika. Maks Fabiani je bil s svojimi načrti povojne prenovе krajev na Krasu, Goriškem in na Vipavskem eden prvih arhitektov, ki so pri nas povezali krajinsko arhitekturo, urbanizem in klasično arhitekturo.

Fabiani je bil ustvarjalec, ki je svojo arhitekturo venomer prilagajal specifičnim razmeram lokacij ter krajevnim posebnostim. Njegove največje – "življenjske pečate" nosijo tri evropska mesta. Seveda pa je v njihovih različnih okoljih opravljal tudi različno poslanstvo: na Dunaju mednarodnega arhitekta, s podporo cesarskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, v Ljubljani mestnega arhitekta, s podporo župana Ivana Hribarja, in na Primorskem (tudi v Trstu) ljudskega arhitekta, s podporo rojakov. Tokrat bom vrgla pogled le na nekaj Fabianijevih ljubljanskih stavb.

V obdobju po potresu je ljubljanski občinski svet želel, da se mesto dvigne iz razvalin v novo, lepše, dostojno središče slovenskega naroda. Tuji, pri nas vedno "dobrodošli"

Hribarjeva hiša

vzori niso bili izgnani, kljub temu pa se je prvih poskusov načrtnega urejanja prostora počasi vendarle začela lotevati tudi slovenska arhitektura. Prvi, ki so mu zaupali izdelavo generalnega načrta "sanitarnega urejanja" (tako so tedaj imenovali urbanizem) Ljubljane, pa je bil vendarle tujec. Camillo Sitte, tedaj ravnatelj državne obrtne šole na Dunaju, se je sicer odvrnil od popolnoma pragmatičnega urbanizma in je urejanje mesta razumel tudi kot dejavnost, ki naj mestu vdihne nekaj estetike. Sitte je tako predvideval, da bi novo Ljubljano zasnoval kot pravokotni razpored ulic, nekatere večje ceste pa naj bi bile usmerjene tako, da bi za zaključke imele najlepše stare in nove stavbe. Kljub temu Sittejev načrt ni bil nikoli udejanjen.

Napredek se je veliko bolj pokazal v arhitekturi, v kateri se v popotresnem obdobju začne uveljavljati slovenska poteza. Vendar zelo počasi. V Ljubljani se je tedaj namreč oblikovala neke vrste dvotirnost: medtem ko so med starim mestnim jedrom in Gradiščem nastajale tako imenovane nemške hiše (Kresija, Filipov dvorec, Nemško gledališče...), po načrtih avstrijskih arhitektov ter v njihovem stilu, je nastajal med frančiškansko cerkvijo in železniško postajo slovenski del, ki ga danes poznamo bolj pod izrazom secesijska Ljubljana. Drži, da je tudi secesija prišla v Ljubljano z Dunaja, saj so bili pri nas modno oblaganje pročelij s keramičnimi ploščicami, uporaba štukaturnih girland in stopnjevanje

Urania, Dunaj

ornamentike proti vrhu stavbe dunajski modni krik. Vendar so jo v Ljubljani uveljavljali slovenski arhitekti, med katerimi so bili tudi takšni, ki so zavestno skušali arhitekturi pridati slovenski narodni navdih. V tem oziru je kot "vzpodbujevalec" tega največ dosegelk Ivan Vurnik, ki je bil hkrati začetnik ljubljanske arhitekturne šole. Ta arhitekturna dejavnost, ki je sledila estetiki dunajske secesije in ki je pomenila začetek uveljavljanja slovenskih arhitektov, je dobila svoje središče na Slovenskem trgu (danes Sodnijski trg). Tako sta "odločila" svetovljanski župan Ivan Hribar in Maks Fabiani, slednji najbolj zaslužen za nastanek še danes prepoznavne secesijske osi. Nastanek te osi je bil zelo pomemben za vzdig samozavesti slovenskih arhitektov, saj je pomenil prvi oblikovno prepoznavni del mesta, ki so ga definirali Slovenci.

Leta 1897 sta se Ivan Hribar in načelnik mestnega stavbnega urada, Čeh Jan Duffe, odpravila na daljše potovanje po Nemčiji, proučevati komunalno politiko. V Eberfeldu, sedaj delu mesta Wuppertal, sta se seznanila z zgledno skrbjo za ubožne, kar sta hotela uvesti tudi v Ljubljani. Še istega leta so naročili načrt za mestno ubožnico pri Fabianiju, ki je prvotno zasnoval zavetišče za sto oseb, kasneje pa je bila zaželena povečava. To je bila tudi prva stavba, ki jo je v Ljubljani zgradil Maks Fabiani. Namen stavbe v tedaj odmaknjenem predmestju je bil izrazito utilitaren. Fabiani jo

je oblikoval precej enostavno in premišljeno. Fasada z velikimi okni je bila skoraj brez okrasja, le ob vhodu, ki ga je krasil klasični timpanon, je bilo nekaj okrasja in grb, ki je označeval javno mestno stavbo. Notranjost zavetišča je bila svetlo in sodobno opremljena, stopnišče pa prilagojeno starosti negovancev. Sedaj je stavba v precej zapuščenem stanju ter večkrat predelana, sodi pa k delu Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana.

Naslednje Fabianijevo delo je bil načrt za dekliško osnovno šolo, ki jo je zasnoval kot sodobno šolo z osemnajstimi učilnicami za 460 učenk in telovadnico s kopalnico, s prhami, kar je bilo za tisti čas novost. Župan je poskrbel, da so večino gradbenih del izvedli domači izvajalci in so pri tem dali priložnost tudi nekaterim začetnikom. Župan Hribar je želel mestu dati sodoben videz in je za to izbral secesijski modni slog, vendar Fabiani ni bil povsem naklonjen temu tedanjemu stilu. Tako vidimo na fasadi le malo cvetnega okrasja, bolj pa so izstopali napisi, ki so imeli vzgojo sporočilo. Plastične črke iz besedil Komenskega, Slomška in Stritarja ter imena zaslužnih slovenskih šolnikov so nadomestile ornament. Pri obnovi stavbe po drugi svetovni vojni so napise žal izbrisali, saj citati omenjenih oseb tedaj niso bili politično najbolj primerni. Fabianijeve napise v obliki fasadnega okrasja pa je povzel Plečnik na šoli Valentina Vodnika v Zgornji Šiški, leta 1929.

Ko je bila stavba leta 1901 končana, je župan Ivan Hribar poudaril, da je novo mestno poslopje najlepša in najprikladnejša urejena ljudska stavba v deželi Kranjski in da je mestni svet želel ustvariti "*nekaj tacega, kar bi že po zunanjem svojem licu bilo v okras mestu*".⁷

Maks Fabiani se je nato kar lep čas ukvarjal z zahtevno nalogo, in sicer z župniščem sv. Jakoba. Arhitekt se je odločil za stavbo v obliki prenovljene baročne palače in jo je vzdal v vogalne parcele med župnijsko cerkvijo sv. Jakoba in nekdanjo jezuitsko cerkvijo sv. Florjana. Šlo je namreč za veliko župnišče v utesnjenem prostoru med Gornjim trgom in

Rožno ulico. Glavno pročelje stavbe je obrnil proti jugu in mu dodal vogalno krilo, ki zapira dvorišče in vrt ob cerkvi sv. Jakoba. Velika zanimivost za tedanji čas je vogalno krilo, ki ga je zaključil z okroglim, za srednji vek značilnim stolpom, kamor je postavil še stranski vhod. Glavni in stranski vhod, iz katerega vodi pot do cerkve, je zaznamoval s portaloma z verskimi simboli. Glavno pročelje ima pet osi, osrednji del oblikuje plitva profilacija v obliki polstebrov in klasičen zatrep, nad vencem s poudarjenim zoborezom. Motiv pravilne mreže v omet vtisnjenih oken je Fabiani ponovil po vsej ploskvi stranske fasade, medtem ko je dvoriščno fasado oblikoval z značilnimi velikimi okni v obliki baročnih arkad.

Načrt za hišo, zgrajeno prav tako leta 1901, mu je naročil ljubljanski odvetnik Valentin Krisper. To je bila prva hiša, postavljena na novem Slovenskem trgu. Fabiani, ki je izdelal načrt za ureditev novega trga, je vogalno stavbo zasnoval kot zgled za vse stavbe, ki naj bi jih zgradili na štirih vogalih po obhodu vzhodne ter zahodne strani trga. Krisperjeva hiša z izrazito secesijsko dekoracijo sicer ni tipična za Fabianijevo arhitekturo, vendar je takšno izdelal izrecno na željo dr. Krisperja. Narejena je namreč po zgledu Otta Wagnerja, v obliki okrasnega plašča, ki ga prebadajo okenske odprtine. Secesijski ornament je v gornjem nadstropju oblikovan v enotnem cvetličnem motivu, s keramičnimi vložki, z vmes prekinjajočimi okni. Vogal hiše, enako kot ostale hiše na Slovenskem trgu, poudarja balkon v obliki stolpiča.

Ljubljanski župan Ivan Hribar je načrte za svojo hišo naročil prav tako Maksu Fabianiju, ki je hišo dokončal leta 1903. Arhitekt je vogalno stavbo zasnoval na kvadratni tlorisni mreži, ki jo je ponovil tudi na fasadi. Pritličje proti glavni cesti je namenil za lokale, vhod v stavbo pa je iz stranske ulice. Glavno fasado zaznamujejo tri plitve izbokline trodelnih razglednih oken, ki ustvarjajo motiv valovanja. Vogal in stranska zaključka fasade so oblikovani rustikalno s šivanimi robovi. Širok napušč je bogato okrašen. Secesijski značaj

Portois&Fix, Dunaj

dajejo stavbi predvsem oblika napušča in mehko nagubana mreža fasadnega plašča. Preklade nad razglednimi in vogalnimi okni krasijo po antičnih sarkofagih posnete levje glave, ki dajejo fasadi svojstven dekorativni efekt.

Pri načrtu za hišo znanega ljubljanskega založnika in tiskarja Otmarja Bamberga se je Fabiani povsem oddaljil od secesijske arhitekture in sicer z namenom, da bi na svojem primeru dokazal, kakšen naj bil odnos sodobne arhitekture do baročne Ljubljane. Pri oblikovanju stavbe na vogalu Miklošičeve in Dalmatinove ulice se je Fabiani precej približal baročnemu duhu mesta, o čemer priča njegovo oblikovanje v slemensko čelo spodnjega venca, ki nakazuje značilen baročni motiv meščanskih palač. Venec daje podobo zgubane tkanine šotoraste strehe, ki je v sredini glavne fasade privzdignjena, da oblikuje zatrep ter hkrati razkrije diskretno rastlinsko okrasje v barvi ometa. Na fasadi v sivem betonskem ometu izstopajo mogočni navpični pasovi. Keramični reliefi bradatih mož pod ostrešjem so delo avstrijskega kiparja in keramika Huga Franza Kirscha in verjetno predstavljajo osebe, povezane s tiskarstvom. Nad vhodom iz pročelja stavbe izstopa pomol, na vrhu katerega je balkon.

Slovenski poslovnež Jožef (Josip) Gorup, ki se je ukvarjal z gradbeništvom, bančništvom in hotelirstvom, je podpiral vse, kar bi lahko pripomoglo k razvoju slovenstva. In ker je bil glavni delničar ogrske pomorske

Bambergova hiša, detajl

družbe Orient, je leta 1888 daroval precejšnjo vsoto denarja v domoljubne namene. Po Hribarjevem nasvetu so zanj odkupili posestvo nekdanje bolnišnice na Ajdovščini, ob Dunajski cesti, nato pa je Gorup podaril izkupiček mestni občini za gradnjo dekleškega liceja (Mladika). Ker je šlo za prvo srednjo šolo za dekleta na Slovenskem, so načrt zaupali Maksu Fabianiju. V krilu ob Prešernovi cesti so bile učilnice, ob Šubičevi pa vhod v telovadnico. Na vogalu je vhod v šolo poudarjal stolp z uro, tedaj pogost opomin k točnosti. Ravnateljstvo in hišniško stanovanje sta ob podaljšku stavbe imeli svoj vhod. Urejen videz sicer gladke fasadne ploskve iz žgane opeke dajejo okenske preklade iz vidnih jeklenih profilov, ki jih je Fabiani uporabil že na pročelju palače Artaria na Dunaju. Na slepi fasadi je ob glavnem vhodu v licej kamnit relief deklet, ki držijo grbe Kranjske, Ljubljane in Jožefa Gorupa. Relief, delo kiparja Ivana Zajca, so vzdali leta 1910. Posebnost na vhodnem

baldahinu so tudi kamnite sove, simbol učenosti. Po osamosvojitvi Slovenije so v letih 1996-2000 zgradbo po načrtih Jurija Kobeta prenovili za potrebe zunanjega ministrstva.

V tedanjem času se je Fabiani že precej odvrnil od secesije ter zavestno sprejemal krajevne vzore. Zanimala ga je predvsem enostavnost in pristnost uporabnih oblik, proti izumetničenosti industrijskih proizvodov in potvorjenosti zgodovinskih slogov v sodobni arhitekturi.

Na začetku 20. stoletja Ljubljana še ni imela stalnega razstavišča, zato so bili umetniki prisiljeni razstavljati v izložbah ter na raznih začasnih razstaviščih. Prvo idejo o izgradnji lastne Narodne galerije je podal slikar Rihard Jakopič, soustanovitelj umetniškega društva Sava, v katerem so bili združeni tudi ostali impresionisti. Jakopič je tako po zgledu paviljona secesije na Dunaju in v Ažbetovi šoli v Münchnu sklenil, da sam financira gradnjo objekta, saj je bil prepričan, da umetnik potrebuje stalen stik z javnostjo. Ljubljanski mestni svet se namreč na prošnjo slikarja za finančno podporo ni odzval. Maks Fabiani mu je zastoj naredil načrte, medtem ko mu je mesto Ljubljana za sedem let dalo zemljišče v najem po simbolični ceni. Leseni paviljon je imel preddverje z veliko dvorano, na levi strani se je bila soba za stalne razstave in mali atelje, na desni strani od vhoda pa se je nahajala risarsko-slikarska šola. Svetloba je prihajala skozi streho, da so bile umetnine čim bolj proste za obešanje slik. Najznačilnejši secesijski element paviljona so bile enotno oblikovane zvončaste strehe. Leta 1909 so paviljon odprli s "prvo slovensko galerijsko razstavo" likovnih del s področja slikarstva, kiparstva in grafike. Jakopičev paviljon je bil vse do leta 1960 središče likovne umetnosti v Ljubljani, leta 1962 pa so ga kljub protestom pričeli rušiti, zaradi prestavitve železniške proge ob gradnji podvozo. Izgubo razstavišča so nadomestili z ustanovitvijo današnje Mestne galerije, medtem ko v Tivoliju spominjata na Jakopičev paviljon le še Jakopičev drevored ter kip Riharda Jakopiča.

Ob pogledu na te, le nekatere omenjene zgradbe v Ljubljani, naj poudarim, da je bil Maks Fabiani univerzalen ustvarjalec "renesančnega" tipa. Poleg urbanizma in arhitekture je tudi pisal, slikal ter razmišljal o velikih projektih.⁸ Ob 50. obletnici doktorata mu je Tehnična univerza na Dunaju podelila zlati doktorat iz tehničnih ved. Ob isti priložnosti so častni doktorat podelili tudi arhitektu Jožetu Plečniku. Leta 1960, ko je Fabiani zadnjič obiskal Ljubljano, ga je mesto nagradilo za delo na področju urbanističnega planiranja in za arhitekturne projekte v začetku 20. stoletja. Čez dve leti je arhitekt umrl v Gorici, po njem pa so poimenovali ulice tako v Ljubljani, kot tudi v Gorici in na Dunaju. Njegovo zadnje počivališče je na pokopališču pri Štanjelu.

"Vsak mora iskati in najti samega sebe, če hoče izkoristiti svoje sposobnosti. Najmanjša lastna zamisel je z umetniškega vidika veliko boljša od bolj ali manj prefinjenega posnemanja tujih del ali značilnosti.

V posamezniku je moč. Drugi posamezniki in skupine nenehno prispevajo k svojemu razvoju, vendar je ta vpliv, čeprav sam po sebi zelo pomemben, neznaten v primerjavi z bogastvom posebnih sposobnosti, ki jih je vsako ljudstvo pridobilo v dolgih tisočletjih napornega prilagajanja.

*Človeka ne moremo soditi, ne da bi imeli pred očmi ta dejstva."*⁹

LITERATURA:

Maks Fabiani, *Akma – duša sveta*, Štanjel, 1999.

M. Fabiani, *O kulturi mest: spisi 1895-1960*, Trst, 1988.

M. Fabiani, *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*, Dunaj, 1899.

M. Fabiani, *Etruščanska duša*, 1925, AB, Arhitektov bilten 97-98, Ljubljana, 1988.

Nace Šumi, *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani*, Ljubljana, 1954.

Marco Pozzetto, *La scuola di Wagner 1894-1912*, Comune di Trieste, 1979.

M. Pozzetto, *Elementi za vrednotenje opusa Marka Fabjanija*, Sinteza, št. 56-69, Ljubljana 1984.

Ivan Hribar, *Moji spomini I (in II)*, Ljubljana, 1983.

Andrej Hrausky in Janez Koželj, *Maks Fabiani (Dunaj-Ljubljana-Trst)*, Ljubljana, 2010.

Vera Baloh in drugi, *Secesija na Slovenskem*, Narodni muzej, razstavni katalog, Ljubljana, 1984.

1. Maks Fabiani, *Akma – duša sveta*, Štanjel, 1999, pp. 126-127.
2. Maks Fabiani, *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*, Dunaj, 1899, p. 27.
3. Fabijanijeva dela in nagrade v času avstro-ogrske monarhije: 1898 je uredil paviljon Treh komisij na razstavi ob 50-letnici vladanja Franca Jožefa. Na svetovni razstavi v Parizu leta 1900 je za ureditev sprejemnega paviljona v avstrijskem paviljonu prejel Grand Prix. Leta 1906 je bil imenovan za vodilnega arhitekta cesarsko-kraljeve razstave v Londonu, ki je bila dotlej največja predstavitev dosežkov Avstro-Ogrske v tujini. Isto leto je priredil razstavo nemško-češke industrije v Liberecu. Naredil je načrte za vilo prestolonaslednika Franca Ferdinanda na Brionih in mu pomagal preurejati grad Konopište. V letih 1904-07 je bil član Društva avstrijskih arhitektov, predsednik avstrijske zbornice inženirjev in arhitektov, dopisni član Uranie. Prejel je še naslednja odlikovanja: pruskega viteškega reda rdeči orel, viteza častne legije, viteškega reda Franca Jožefa, ruskega reda sv. Stanislava, viteza kraljevega italijanskega kronskega reda ... Postavili so mu tudi bronasti kip v atriju Tehnične univerze na Dunaju.
4. Leta 1924 se je Fabiani vpisal še v Združenje arhitektov Videmske krajine in leta 1935 v Društvo goriških inženirjev, kjer je na podlagi priznanega doktorata obnovil inženirski naziv. Kot delegat goriških inženirjev je bil trikrat na sprejemu pri Benitu Mussoliniju, čeprav je bil njegov sin Lorenzo kot antifašist zaprt na Liparskih otokih.
5. Maks Fabiani, *Akma – duša sveta*, Štanjel, 1999, pp. 99-101.
6. Ibid., pp. 101-109.
7. Andrej Hrausky, Janez Koželj, *Maks Fabiani (Dunaj-Ljubljana-Trst)*, Ljubljana, 2010, p. 87.
8. Ibid. p. 24: od Fabijanijevih velikih projektov velja omeniti zamisel o vodni povezavi po prekopi med Jadranom in Donavo iz let 1947-1950, ki je bila leta 1975 vnesena v gospodarski del Osimskih sporazumov. Zelo raznoliki so bili tudi njegovi izumi: patentirana naprava za zmanjšanje navora pri vzponih v gore, način dovajanja gorskega zraka v mesto Milano, kolo brez krmila in pogonske verige, letalni in vojaški stroji itd.
9. Maks Fabiani, *Akma – duša sveta*, Štanjel, 1999, p. 109.